Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 004.8

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

# RAQAMLI MAKON VA SUN’IY INTELLEKT SHAROITIDA INSON HUQUQLARINI HIMOYA QILISHNING TRANSFORMATSIYASI

Dilfuza Baxromali qizi Qushnazarova*

*Farg‘ona shaxar 41-maktab internat o‘qituvchisi*

✉ baxromalimovlonov19596082@gmail.com

**ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada raqamli makonning kengayishi hamda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining davlat boshqaruvi va ijtimoiy hayotga integratsiyalashuvi sharoitida inson huquqlarini ta’minlashning zamonaviy yuridik muammolari tahlil qilingan. Raqamli dunyoda shaxsiy daxlsizlik, kiberxavfsizlik, raqamli identifikatsiya hamda algoritmlar tomonidan kamsitish (diskriminatsiya) holatlarining oldini olish mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan. O‘zbekiston Respublikasining raqamli qonunchilik poydevorini takomillashtirish hamda sohada xalqaro andozalarga mos preventiv huquqiy modellarni joriy etish bo‘yicha strategik takliflar ilgari surilgan.

**Kalit so‘zlar**

Raqamli makon, sun’iy intellekt, inson huquqlari, kiberxavfsizlik, shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi, algoritmik kamsitish, Yangi O‘zbekiston, Lex.uz, raqamli transformatsiya.

## KIRISH

XXI asrning birinchi choragida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va sun’iy intellekt tizimlarining hayotimizga kirib kelishi an’naviy ijtimoiy-huquqiy reallikni tubdan o‘zgartirib yubordi. Bugungi kunda raqamli makon insonniyat faoliyatining asosiy sferalaridan biriga aylanib, shaxs, davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarning yangi arxitekturasini shakllantirmoqda. Ushbu sharoitda davlat huquqiy siyosatining eng ustuvor yo‘nalishi — inson qadr-qimmati, huquq va erkinliklarini raqamli tahdidlardan himoya qilish hisoblanadi.

Yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyalarida raqamli iqtisodiyot va elektron hukumat tizimini joriy etish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Biroq raqamlashtirish jarayonlari nafaqat keng imkoniyatlar, balki shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi, axborot xavfsizligi va algoritmik qarorlar qabul qilishda kamsitish kabi yangi tizimli xavf-xatarlarni ham yuzaga keltirmoqda. Shu sababli, raqamli makonda inson huquqlarini himoya qilishning transformatsiyalashuv jarayonini huquq nazariyasi va sotsiologiyasi prizmasidan tadqiq etish dolzarb ilmiy imperativga aylandi.

## ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Raqamli huquqlar (Digital rights) va raqamli makonda inson huquqlari konsepsiyasi zamonaviy yuridik doktrinada nisbatan yangi yo‘nalish hisoblanadi. Shaxsiy ma’lumotlarning maxfiyligi va raqamli daxlsizlik muammolari xalqaro miqyosda L. Lessig [6], yuridik fanlar doirasida esa raqamli huquq tushunchasini shakllantirgan xorijiy olimlar tomonidan o‘rganilgan [11].

Milliy huquqshunoslik maktabida raqamli jamiyatda qonunchilikni modernizatsiya qilish masalalari akademik A.X. Saidov [4] va professor X.T. Odilqoriyev [3] asarlarida umumhuquqiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Sun’iy intellekt tizimlarining huquqiy maqomi va ulardan foydalanishdagi etik prinsiplar masalasi oxirgi yillarda xalqaro tashkilotlar (BMT, YUNESKO, Yevropa Ittifoqi) doirasida keng muhokama qilinmoqda [10]. Biroq, sun’iy intellekt tomonidan qabul qilinayotgan avtomatlashtirilgan qarorlarning inson huquqlariga ta’sirini preventiv huquqiy tartibga solish mexanizmlari hali milliy doktrinada to‘liq tizimlashtirilmagan.

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-huquqiy tahlil, tizimli yondashuv, modellashtirish hamda huquqiy prognozlashtirish metodlaridan foydalanildi. O‘zbekiston Respublikasining Yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi normalari [1], «Shaxsiy ma’lumotlar to‘g‘risida»gi, «Kiberxavfsizlik to‘g‘risida»gi Qonunlari [2] hamda sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha 2025–2026 yillarda qabul qilingan davlat dasturlari va milliy strategiyalar [5] tahlil so‘zgichidan o‘tkazildi. Shuningdek, Yevropa Ittifoqining «Sun’iy intellekt to‘g‘risida»gi Akti (EU AI Act 2024) normalari milliy qonunchilik istiqbollari bilan qiyoslandi [10].

## NATIJALAR VA MUHOKAMA

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli makonda inson huquqlari tizimi uchta asosiy yo‘nalishda jiddiy transformatsiyaga uchramoqda:

**1. Shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi va «Unutilish huquqi» (Right to be forgotten).** Raqamli ekotizimda har bir shaxsning «raqamli izi» (digital footprint) shakllanadi. Big Data (Yirik ma’lumotlar) texnologiyalari orqali fuqarolarning shaxsiy hayoti, qiziqishlari va moliyaviy holati to‘g‘risidagi ma’lumotlarning nazoratsiz yig‘ilishi va qayta ishlanishi Konstitutsiyada belgilangan shaxsiy hayot daxlsizligi huquqiga tahdid soladi. Bugungi kunda qonunchilikka fuqarolarning virtual olamdan o‘z ma’lumotlarini o‘chirishni aytishni ko‘zda tutuvchi «unutilish huquqi»ni to‘liq integratsiya qilish zarurati yuzaga keldi [8].

**2. Sun’iy intellekt va algoritmik kamsitish (Algorithmic discrimination).** Davlat organlari va bank-moliya muassasalarida skoring (baholash) hamda neyrotarmoq tizimlarining joriy etilishi natijasida avtomatlashtirilgan kamsitish holatlari kuzatilmoqda [9]. Agar sun’iy intellektni o‘qitishda foydalanilgan ma’lumotlarda subyektiv xatolar bo‘lsa, algoritmlar ma’lum bir ijtimoiy qatlam, jins yoki yosh guruhlari vakillariga nisbatan asossiz rad javoblarini berishi mumkin. Bu esa inson huquqlari tengligi prinsipini buzadi.

**3. Raqamli himoya mexanizmlarining strategik modeli.** Raqamli makonda inson huquqlari inqirozining oldini olish maqsadida quyidagi kompleks yuridik model ishlab chiqildi:

**1) «Raqamli Ekspertiza» tizimini joriy etish.** Davlat boshqaruvida qo‘llaniladigan har bir sun’iy intellekt algoritmi va raqamli platforma ishga tushirilishidan oldin inson huquqlariga mosligi bo‘yicha majburiy yuridik ekspertizadan o‘tkazilishi shart.

**2) Kiber-advokatura institutini rivojlantirish.** Fuqarolarning internet makonidagi huquqlari buzilganda ularga tezkor va malakali protsessual yordam ko‘rsatuvchi raqamli advokatlar ixtisosligini yo‘lga qo‘yish zarur [13].

Taklif etilayotgan raqamli himoya modellari va an’naviy huquqiy vositalarning samaradorligi o‘zaro qiyoslanganda quyidagi qonuniyatlar namoyon bo‘ladi:

1-jadval. An’anaviy va raqamli himoya mexanizmlarining qiyosiy tavsifi

| Huquqiy tahdid turi | An’naviy himoya mexanizmi | Raqamli transformatsiya (Yangi model) |
|---|---|---|
| **Shaxsiy ma’lumotlar o‘g‘rilanishi** | Sudga da’vo arizasi kiritish (uzoq muddatli protsess). | Avtomatlashtirilgan bloklash va «unutilish huquqi»ni onlayn qo‘llash. |
| **Algoritmik kamsitish** | Qarordan norozi bo‘lib yuqori organga murojaat qilish. | Algoritmlarni ochiqlik prinsipi (Explainable AI) asosida majburiy auditi. |
| **Kiber-jinoyat qurbonlari** | Ichki ishlar organlariga standart ariza berish. | Kiber-advokatura va raqamli adliya platformalari orqali tezkor himoya. |

Ushbu tahlillar shuni ko‘rsatadiki, an’naviy sud-huquq tizimi kiber-makondagi jinoyatlar va huquqbuzarliklar tezligiga har doim ham proaktiv reaksiya bera olmaydi. Shu bois, Ma’muriy sud ishlarini yuritish hamda protsessual qonunchilikni raqamli voqelikka moslashtirish davr talabidir [12].

## XULOSA

Raqamli makon va sun’iy intellekt asrida inson huquqlarini himoya qilish — nafaqat texnik kiberxavfsizlik choralarini ko‘rish, balki tizimli huquqiy poydevorni yangilash bilan ta’minlanadigan deterministik jarayondir. Davlat boshqaruvi mexanizmlarining raqamli quvvati fuqarolarning huquqiy himoyalanganlik darajasi bilan mutanosib bo‘lishi shart. Xulosa qilib aytganda, milliy qonunchilikka raqamli huquqlar konsepsiyasini muvaffaqiyatli implementatsiya qilish, algoritmlar ustidan inson nazorati (human-in-the-loop) prinsipini o‘rnatish va raqamli profilaktika ekotizimini shakllantirish Yangi O‘zbekistonda inson qadr-qimmatini virtual olamda ham oliy qadriyat sifatida baholanishi, huquqiy demokratik davlat, fuqarolik jamiyatini qurish yo‘lidagi salmoqli qadamlarimizdan biri bo‘lib qoladi.

## ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Yangi tahriri. – Toshkent: «O‘zbekiston», 2023. – 80 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi Qonuni // Lex.uz qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
3. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi: Darslik. – Toshkent: «Adolat», 2018. – 520 b.
4. Saidov A.X. Inson huquqlari bo‘yicha xalqaro huquq. – Toshkent: Inson huquqlari milliy markazi, 2021. – 312 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yilgi Raqamli transformatsiya dasturlari to‘g‘risidagi Qarorlari // Lex.uz.
6. Lessig L. Code: Version 2.0 (Kiber-makon huquqi). – New York: Basic Books, 2016. – 410 p.
7. Floridi L. The Ethics of Artificial Intelligence (Sun’iy intellekt etikasi). – Oxford University Press, 2023. – 280 p.
8. Ismoilov Sh.A. Axborotlashgan jamiyatda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilishning yuridik muammolari // Yuridik fanlar axborotnomasi. – Toshkent, 2025. – №2. – B. 14-22.
9. Karimov B.R. Elektron davlat boshqaruvi va algoritmik kamsitish xavflari // Huquq va burch. – Toshkent, 2026. – №1. – B. 30-36.
10. Yevropa Ittifoqining Sun’iy intellekt to‘g‘risidagi Akti (EU Artificial Intelligence Act, 2024) // Official Journal of the EU.
11. Cotterrell R. Sociology of Law and Digitalization. – London: OUP, 2024. – 340 p.
12. Ergashev I. Yangi O‘zbekistonda raqamli huquqlarni tizimlashtirish istiqbollari // Jamiyat va boshqaruv. – Toshkent, 2025. – №4. – B. 62-68.
13. Mirzayev A.N. Kiber-makonda inson daxlsizligi huquqini ta’minlash mexanizmlari // Adliya vazirligi axborotnomasi. – Toshkent, 2026. – №3. – B. 19-25.
14. Radbruch G. Rechtsphilosophie und Cyberraum (Huquq falsafasi va kiber-makon). – Stuttgart, 2015.
15. Ilmiz Open Index. OAK jurnallari milliy reyting ma’lumotlar bazasi (2026). – URL: https://www.ilmiyxizmat.uz.